

Vay Márton

Szemetek van, mégse láttok

Milyen hatással lehet a fősodró média a környezettudatosságra, amikor a szóra-koztató és hírműsorok készítőinek többsége nem engedi saját gyerekeinek nézni a saját műsorát? Kérem, aki tagadja a médiatotalitás felelősségét az ökológiai katasztrófában, az a fenti kérdésre próbáljon válaszolni.

Nagy a kísértés, hogy tételesen végigvegyem azokat a pontokat, ahol Sükösd Miklós írását félreértik, félremagyarázzák, elkenik, semlegesíteni próbálják. Hiszen olyan egyszerűnek tetszik: több szerzőnél is olvashattuk, hogy ugyan már, a média előtt is létezett az ökológiai agresszió intézménye; és hogy hogyan lehetett olyan csacsiságot mondani, hogy csak egyféle médiavalóság van; meg hogy a média úgy ahogy van öl, butít és nyomorba dönt; semmiféle értéket nem hordoz, soha egyetlen tévben látott kiscica nem lágyított volna meg gyermeki szíveket.

Feltételezhetjük a szerzőkről, hogy nem vették volna észre, hogy a fősodró médiáról, és annak is domináns vonásairól volt szó? Feltételezhetjük, hogy felületesség-ből vitatkoztak a Sükösdnek tulajdonított végletes, differenciálatlan gondolkodással? Tétélezzük fel, mert őszintén gondolom, jelen esetben ez a legvalószínűbb, és nézzük, mi magyarázhatja ezt a tragikus egymás melletti elbeszélést.

Kiss Ulrich, Hammer Ferenc, Pintér Róbert, Dányi Endre, Hamburger Béla és Z. Karvalics László írásai alapján úgy tűnik, hogy az elsődleges okok minden bizonynyal az eltérő identitásokban gyökerező különbségek lehetnek. Az opponensek nagy része a legszűkebb értelemben vett tudományosság iránti hevület miatt mentek el a vitaanyag mondanivalója mellett. Nem vették észre, hogy az most inkább egyszerűen, emberül szól, mint tudományosan, úgy, ahogy azt a legfontosabb dolgokban kell. És nem a tudományosság meglehetősen szűk keretek között kívánatos és életképes kritériumai szerint.

Aki ökológiával kezd foglalkozni, aggasztóan hamar megtanulja, hogy nem semmire sem kötelező hobbija van, hanem a „helyzet” vérré megy, és nem majd, valahol, hanem itt és most. Annak, aki ezt a korántsem egyszerű tényt átérzi, némileg átértékelődnek a világ dolgai. Ha minden harmadik budapesti gyermek asztmás vagy allergiás a légszennyezéstől és az élelmiszeradalékoktól (s nem a teljesen természetes virágpórtól!), ha a Csendes-óceáni Nauru szigetet, mely túl laposra sikeredett, lakóival egyetemben már félig elöntötte az emelkedő tengerszín; akkor tudja, hogy igenis erkölcsi kérdés az is, hogy mennyit közlekedünk autóval. Hiszen az éghajlatváltozással kapcsolatban az ESSO tudósain kívül már senki sem kételkedik a foszilis tüzelőanyagok felhasználásának károsságában és az ember felelősségében.

A mindenféle médiaguruk és a hozzászólók többsége viszont nem ebben él. Nem ismerik azokat az ökológiai szempontok szerint is megálló közgazdasági, társadalomtudományi műveket, gondolatokat, melyek már elengedhetetlenek jelenlegi helyzetünk megértéséhez, átlátásához. Ez, különösen a rendszerben való gondolkodás hiányaként, feltűnően gyakran mutatkozott a recenziókban. És nem ismerik a Föld ökológiai helyzetét sem: mik a veszélyek, mik a tendenciák, hogy viszonyul az energiaigény, a túlnépesedés, a túlfogyasztás, a mobilitás az ökológiai katasztrófához, továbbá hogy mindez hogyan függ össze rendszerben. Újabb kölajmezők felfedezésével nyugtatnak, ellenkező esetben „logikusan az atomenergiát kell fejleszteni”, ho-

lott aki ilyet mond, az vagy megfelelő tájékozottság hiányában nincs tisztában a megújuló energiaforrások lehetőségeivel, gazdaságosságával, vagy az atomlobbi embere. Számos ehhez hasonló, alapvető tévhittel találkozhattunk, melyek ugyan magyarázzák Sükösd téziseinek tagadását, ám ezeket mind végigvenni messzire vezetne témánktól.

Ugyanakkor a médiaguruk számára nyolc különböző iskola szerint harmincféle típusú reklám van, azoknak kétszáz alete, mind megannyi mechanizmussal, látens szerkezettel és mondanivalóval; és ezeket kutatni lehet, mérni, statisztikákat írni belőlük, ami biztos felettébb tudományos, de ha az ember az asztmás rohamtól lilás fejű öccsére gondol, vagy arra, hogy villamosvonalakat számolnak föl, de mi csak autópályákat építünk, akkor bizony az autókat mint az erőt, a szabadság szimbólumait, az újabb és újabb bevásárlóhodályokat, mobiltelefonokat a boldogság kulcsaként mitizáló reklámokra és műsorokra, hírekre, cikkekre, klipekre gondol legelőbb. Amelyek, korántsem mellékesen, a leggyakoribbak. És amelyek, pont végzetes hatásuk miatt, sokkal jelentősebbek, mint az ártalmatlan, de valóban létező kisebbség.

Azt pedig hadd ne kelljen bizonygatni, hogy a reklámok gerjesztette túlfogyasztás miként függ össze az ökológiai válsággal. Létezik erről elég hiteles tanulmány, az érdeklődő hamar rájuk lelhet a neten. Felnőtt, értelmes emberek vagyunk, viselkedjünk őszintén. Vitatható részletkérdések a lényegen sajnos nem változtatnak; és én is ismerem a marketing szakma idevágó, önmagát szégyentelenül fölmentő, a valóságtól tökéletesen független álláspontját.

Amikor egy környezetvédelemmel foglalkozó ember az ökológiával kapcsolatos kérdésekről ír, számára természetes, hogy szavai mögött ott állnak magyarázatul, nyomtatékul a Szigetköz kiszáritott holtágai, a Milka csokit előállító, karton cigarettáért eladott afrikai gyermekmunkások („Tejből és sok-sok szeretetből” – ha jól emlékszem, ők mondják). És mindaz a tetemes mennyiségű szakirodalom, ami világképét, céljait elméletileg támasztja alá. Amikor szavait egy másmilyen szakember olvassa, aki ráadásul úgy érezheti, hogy területén felforgató, sértő szándékkal akcióznak, akkor ő nem látja ugyanezeket a tényeket, összefüggéseket. Ezért az asztmás pesti gyerekekhez és a hamburgerhúsért fölázdozott dél-amerikai esőerdőkhöz képest nevetséges, lényegtelen apróságokon akad fenn: Sükösd nem volt elég tudományos, milyen csacsiság a reklámot nem semleges eszköznek tekinteni, nem is tévézik mindenki naponta két óra negyven percet, és lám, a Zengővel is foglalkozott a média. Vagyis némi öniróniával fogalmazva: a saját heppjeit látja, és nem az ökológiai szempontból közzelítő heppjeit.

Így aztán biztonsággal elmennek egymás mellett, ami cseppet sem volna baj, ha belátásunk tétje nem az egyetlen lehetséges lakhelyünk jövője volna. Mivel a zöldek által hirdetett tételek tudomásulvétele azt is jelenti, hogy meg kell változtatni életünket, a dolog meglehetősen lassan megy. Láttam már embert, aki nagyobb nyilvánosság előtt jelentette ki: inkább öntse el a víz Bangladeszt, mint hogy lemondjon a selyem nyakkendőről! Komolyan gondolta, de neki legalább becsületére legyen mondvá, hogy kimondta, vállalta azt, amit a nyugati civilizáció emberei kimondatlanul követnek.

Thomas Kuhntól függetlenül is tudhatjuk: a Szakma mindig is arról volt nevezetes, hogy nehezen mozdult, nehezen változtat alappillérein. Keleten kétezer éve tudják, a nyugati tudomány is elvileg már jó ötven éve, hogy e világunk korántsem ob-

jektív, biztos valóság, hanem elménk kivételése – most, újabb kísérletek hatására a fizikusok úttörő csapatai ezt már be is látták, bizonyítottnak tekintik. Amíg a heliocentrikus világgép elfogadást nyert, az is jó pár évbe, jó pár máglyába került. A boncolásokat végző orvosok sokáig azért nem hittek a szemüknek, mert Hippokratész az ellenkezőjét írta, és Semmelweis Ignácot is kiközösítették kollégái, amikor a kézmosás intézményét akarta bevezetni a szülő anyák körül foglalatostkodóknál.

Nincs hát abban sem semmi meglepő a természeti és társadalmi környezetét nyitott szemmel, józan paraszti ésszel figyelő ember számára, amikor a médiát illetően felkentnek tekintett, jóindulatú emberek határozottan kijelentik, hogy a „környezettudatosságot is a modernitás találta ki”, hogy a média nem okoz függőséget, (ugyanakkor: nem baj, hogy folyamatosan nő a médiatérben töltött időnk), a média-élmény nem vonja el az ember figyelmét a valós világ élményeitől, vagy hogy a környezetpusztítás nem a médiára csatlakoztatott városi ember sajátja, ami aztán a rendszerszemlélettől tökéletesen szűz gondolat.

Az viszont már meglepő volt, amikor az ELTE-n rendezett vitán a következő kérdés hangzott el az egyik opponenstől, a nevét fedje jótékony homály: „Miért baj, hogy az emberek a tévét nézik, és nem a valós környezetüket?”

Hogy miért baj? Azért, mert az ember csak azzal törődik, azt becsüli, azt vigyázza, amit valamelyest a sajátjának érez, amit megismert. Megismert: nem letöltötte, nem rákapcsolt, mielőtt tovkapcsolt volna, hanem minél több érzékszervével belémerítkezett. Az amazóniai esőerdőket láthattuk a Spektrumon, de ez kevés. És a szomszéd kiserdőt is láthatjuk a képernyőn, de az is kevés. Ha egy gyerek fára mászik, cseresznyét lop, csúzlit farag, kutyája, akváriuma van, és kipróbálja a tévében látott Gerald Durrell sorozat ötleteit (miért is ne?), ha az apja viszi kirándulni, sátorban és turistaházban alszik, akkor valószínűleg maga is érezni fogja például, hogy miért bunkóság terepjárával, nagy fogyasztású autóval közlekedni a városban. (Szándékosan mondom ezeket evidenciaként. Egyébként van, ahol már ez is az: Párizsból, Londonból most akarják a terepjárókat kiebrudalni. Csak a honi közélet van lemaradva húsz évvel.)

Akinek a médiaélményeken túl van első kézből szerzett természetélménye, az jobban fog rá vigyázni. Akinek a médiafogyasztása a „törvényszerűségeknek megfelelően” megnőtt (szerintem: sikeresen megnövelték), annak ez hiányzik az életéből. Egyrészt a napi véges huszonnégy óra ténye miatt, másrészt mert a médiatérben töltött idő és figyelem igenis hiányzik a valós, illatos-büdös környezettel való ismerkedésből. Egy fenékkal nem lehet két lovat megülni. Ilyenformán a fősodró média hosszú távon igenis felelős a jelen idejű ökológiai katasztrófáért: életünkben kihasított terével biztosítja a természeti környezetüktől való függőségükről mit sem tudó tömegek utánpótlását. Ez akkor is így van, ha remekül lehet maszatolni olyasmikkel, hogy mit értünk valóság alatt, hányféle figyelem és figyelemmegosztás létezik, és hogy az RTL által támogatott kutatások mit mondanak erről. Lehet, csak méltatlan.

Több hozzászólónál tűnt föl, hogy a „zöldeket” amolyan outsider szandálosokként kezelték, akik ugyan jóindulatúan, de a kiskamaszok élettapasztalatával kotyognak bele mindenbe. Ez a szemlélet fajul aztán több helyütt odáig, hogy a zöldek már így is túl sok jogosítvánnyal rendelkeznek, s bár nem választotta őket senki, „aggasztó mértékben” szólnak bele a közélet dolgaiba, a leghelyesebb korlátok között tartani őket: szedjük csak a szemetet. Idáig egyik recenzens sem ment, remélhetőleg

nemcsak Sükösd Miklós személye miatt. (A környezetvédők illetően megjelenítése a negyvenes-ötvenes években gyakori „imperialista, szabotőr ügynök” tálalására emlékeztet: tipizált figuráját biztos nem látta még senki, de azért elmondják, hogy milyen, és miért veszélyes, miért kell vele bizalmatlannak lenni.)

A jelenség mindenképp megér egy bekezdést: a zöldek kellemetlen veszmadárkodását, gyanús javaslatait addig lehet marginalizálni, amíg nem derül ki, nem vesszük tudomásul, hogy „zöldek” az akadémikusaink, Kossuth- és Nobel-díjasaink, és dékánjaink, tanáraink, kedvenc íróink, rendezőink is. Egyre inkább.

Az ökológiai katasztrófa ténye miatt nagyon komolyan veendő ökológiai mérce szerint a fősodró médiát felelősség terheli a veszélyes tendenciák növekedésében. Lehet a mikénten huzakodni, de az nincs rendjén, hogy ezalatt a legkisebb, nyilvánvalóan problematikus pontokon sem vagyunk hajlandók javítani. Közben meg ég tovább a ház. Egyébként az se volna baj, hogy az értelmiség hosszan, kényelmesen eldiskurál a média felelőségéről (hiszen valami ilyesmi a dolga), ha mint a gyanúba keveredett vámtisztelnél szokás, a gyanúsított ténykedését azonnal, az esetleges felmentő ítéletig föl nem függesztik. De ez persze reménytelen és nonszensz, csak rosszkedvű viccként állja meg helyét.

Ha a nyitottság jóindulatú vagy elszánt, kenetteljes hiányát nézem (mindkettőre volt példa a vitában), ez a diskurzus valahogy a rendszerkritikus értelmiség szóval tartásaként valósul meg. A Sükösd írására adott reakciók azért kedvetlenítettek el, mert az értelmiség egy szakmájából eredően az átlagosnál tájékozottabb részéről kiderült, hogy sem a rendszerben való gondolkodás, sem az ökológiai katasztrófa alap-tényeinek ismerete nem sajátja; és hogy ismét megtapasztalhattuk: a bevett, az esetleges felelőséget elhárító paradigmákon összetört egy egyébként teljesen nyilvánvalóan megalapozott és létfontosságú figyelmeztetés. Az embernek az az érzése, hogy ha türelme fogytán maga az Úr, ha van ilyen, küldené el a lángoló pallossal angyalát, hogy intse felelőségre közéletünk irányítóit, annak se hinnének. Verhetné szegény az íróasztalt, üvölthetne kidagadt erekkel, vöröslő fejjel, hogy „lássátok feleim szümtükhel”, mi van az orrotok előtt!? Annak se hinnének.

IRODALOM

Dahlke, Rüdiger (2002): *Mitől beteg a világ?* Magyar könyvklub, Budapest.

Jávor Benedek (szerk) (2004): *Felelőségünk a teremtet világért.* Végeylet.

Kuhn, Thomas (2000): *A tudományos forradalmak szerkezete.* Budapest, Osiris.

Lányi András (1998): *Együttéléstan.* Budapest, Liget kiadó.

F. Homer-Dixon, Thomas (2004): *Környezet, szűkösség, erőszak.* Typotex, Budapest.

Ferry, Luc (1994): *Új rend: Az ökológia.* Európa könyvkiadó, Budapest.

Fromme, Johannes: A média mint társadalmi nyugtató. *Ökotáj*, 2002, III. szám.

Pataki György – Takács-Sánta András (2004): *Térmez és társadalom.* Typotex, Budapest.

Roszak, Theodor: A szörny és a Titán – tudomány, ismeret, gnózis. *Filozófiai Figyelő*, 1981, 3-4.)

ifj. Zlinszky János: Róma és Johannesburg: ég és föld? *Új Ember*, 2002. szeptember 15
A világ helyzete 1998-2003, A Föld napja alapítvány, Budapest (évente).

Vay Márton

Született 1979-ben, végzettsége szerint pedagógus. A Védegyelet nevű civil ökolitikai szervezet irodavezetője. A Védegyelet részéről szervezője, koordinátora a budai alsó rakpart négysávos-sá bővítése elleni sikeres fellépésnek és a Zengőre tervezett NATO-lokátor ellen négy másik szervezettel közösen folytatott nemzetközi kampánynak. Írásai rendszeresen jelennek meg a sajtóban. A *Meddig vagyunk?* című ökolitikai kötet (Budapest: noran könyvkiadó, 2004) szerkesztője. Az ELTE mozgókép- és médiaismereti kurzusainak hallgatója.

Lányi András

Egy hitvita menüpontjai

Akarunk-e vitatkozni?

Vitatkozni akkor érdemes, ha kíváncsiak vagyunk partnerünk igazságára, a párbeszédtől saját tudásunk, önmegértésünk gyarapodását reméljük, és ezért őszintén törekszünk a másik megértésére. Nem érdemes vitatkozni olyan állásponttal, amelyet eleve elutasítunk, ilyenkor a megértésnek nincs esélye. Nem vita a másik érveinek diszkvalifikálása, megkerülése, félremagyarázása – ezek csupán egy népszerű értelmi-ségi küzdősport megengedett fogásai.

Sükösd Miklóssal kritikusan a fenti értelemben nem vitatkozni akartak, hanem példát statuálni, megleckéztetni az eretnekké lett médiagurut. Dányi, Dessewffy, Hammer, Z. Karvalics, Kiss és Pintér írásaikban a vita elkerülésére használatos eljárások gazdag arzenálját vonultatják fel. Nem kell, mert nem lehet érdemi vitát folytatni Sükösdvel, akinek okfejtése, forrásai „tudománytalanok”. (S minthogy valamit mégiscsak kezdeni kell vele, jobb híján minősítgetnek, olykor gorombáskodnak.) Sükösd állításai „egyoldalúak”, ha van is bennük valami, az „nem kizárólagosan jellemző”. (A társadalomelméletben minden nem-triviális kijelentés egyoldalú vagy semmitmondó. Monografikus terjedelemben az ember kísérletezhet a kettő kombinációjával.) Megfigyeléseit meg nem engedett módon általánosítja. (A kivételek és más megszorítások nem okvetlenül érintik egy magyarázat heurisztikus értékét.) „Lássuk a számokat!” („Múlhat-e az igazság a számok összeadásán?”) „Keveset tudunk”, mondjuk, a televíziónak a közönségére gyakorolt hatásáról. (Soha, semmiről se tudhatunk „eleget”, könyvtárnyi publikáció, negyven év empirikus vizsgálataim sokat számítanak, rendben van, csakhogy ezen az alapon a pusztá leírásen túlmenő kijelentésekre, főleg értékítéletekre egyáltalán nem vetemedhetünk.)

És eleve nincs is miről vitatkozni, mert „nincs két világ”: nem lehet szembeállítani egymással egy „valóságos” és egy médiakörnyezetet. Egyetlen világ van, aki a „létező” alternatíváját keresi, visszasírja a múltat vagy utópiákban gondolkodik. Meglehet, szerencsésebb lett volna, ha Sükösd a köznyelvi „valóságos” környezet kifejezés helyett a közvetlen tapasztalat világáról vagy még inkább „hagyományos módon konstruált” valóságról beszél, az ebbe kapaszkodó okvetetlenkedés jóhiszeműségét mégis meg kell kérdőjelezni. A szöveg egészének összefüggésében nyilvánvaló, hogy Sükösd nem valami romantikus természetélménnyel állítja szembe a virtualizálódó és mediatizálódó világ tapasztalatát, hanem a személyes érintkezés és a helyi kötődések téridő-kontinuumában zajló társas együttlét világával.

Vitatkozni azonban nehéz. Tények, melyek előzetes és hallgatólagos értékvalasztásainktól függetlenül lennének, nincsenek, csak projektumok vannak, viszont a valóságkonstrukciók mögött meghúzódó értékvilágok összehasonlításához hiányzik a meta-narratíva (vagy az állítások érvényességét igazoló eljárásra vonatkozó közmegegyezés hiányzik – nincs közmegegyezés arra nézve, hogy mi hiányzik). Ezért és nem gonoszságból vagy felszíniességéből válnak vitáink hitvitákká, ahol a cél nem a másik megértése, hanem álláspontjának megsemmisítése lesz.

A médiakörnyezetről

A számok, mint mindig, vitathatóak, a tendencia aligha: világszerte, így Magyarországon is, az emberek túlnyomó része munka- és szabadideje meghatározó részében elektronikus informatikai berendezéseket használ, s azokon keresztül jut az értesülések többségéhez, melyeket elődeink még közvetlen, személyes érintkezésből vagy nyomtatott szövegekből merítettek. De mi ebben a rossz? Vitánk elsősorban nem az ökológiai válság, hanem a média megítélése körül forog, az indulatok mindenestre innen származnak. A technikai haladás jótéteményeibe vetett hitet a huszadik század tapasztalatai alaposan kikezdték. A tiszta és tisztán spirituálisnak mondott távközlési és információs technológiák rohamos fejlődése, globális terjedése e hit utolsó mentsvára: ez magyarázza védelmezőinek kételyt nem tűrő elszántságát.

Tegyük fel, hogy a közügyek nyilvános megbeszélésében való részvételtől a médiatermékek fogyasztásáig vezető fejlődésben lényegében nincs semmi rossz. Mármost abban, ami a médiumokban és a médiumok által történik. Még akkor is jó érvek szólnak amellett, hogy súlyos veszteség az, ami többé *nem* történik, amióta a televízió és a hálózati kommunikáció sajátítja ki az emberek idejének elképesztően nagy részét. Ritkábban találkozunk, kevesebbet olvasunk, még kevesebb időt töltünk a szabad levegőn, alig mozgunk, ez különösen a médiafüggő gyerekek és kiskamaszok esetében vezet tragikus következményekhez. A közös művészeti, politikai, sport- és egyéb tevékenységekkel együtt eltűnt életünkből a megtartó és identitásunkat erősítő közösségek gazdag hálózata. Maradt a világháló. Képzeletünk és gondolataink pedig lényegesen gyakrabban forognak olyan történések és helyszínek körül, melyekről a médiumok útján szereztünk tudomást és így a folyamatok kimenetelére egyáltalán nem vagy csak a médiumok közvetítésével gyakorolhatunk befolyást, mint a személyes részvételünkkel zajló, általunk és esetleg csakis általunk befolyásolható események körül. (Félreértések elkerülése végett, itt nem a távolság vagy a közelség a lényeges. A helyi eseményekhez, de a saját testünkhöz is megváltozik a viszonyunk, hogyha a viselkedésünket meghatározó értesülések és vélemények fő forrása a média lesz.)

Szerintem tehát a társas együttlétek csökkenése és a kulturális tevékenységek gazdag sokféleségének elszegényedése veszteséget jelent. Arról is meg vagyok győződve, hogy a nagy átalakulásban a fogyasztók (azelőtt: emberek) szabad választása körülbelül akkora szerepet játszott, mint Montezuma és Cortez megállapodása Mexikó leigázásában. A legfejlettebb és legnagyobb nyereségtartalmú technológia rohamos terjedésének titka egy piactársadalomban nem a keresleti oldal olthatatlan vágyakozása az újdonság iránt, hanem a kínálati oldal beláthatatlan hatalmi, információs stb. fölénye. Ellenkező esetben a legízletlenebb és legegésztelenebb húsvagdalék soha nem hódít meg konyhaművészetükre méltán büszke népeket, kiszorítva és tönkretéve a helyi kultúra mintázatának legínycsiklandóbb részleteit.

Mások mindezt másként gondolják. Hogy eldönthessük, az életünket behálózó hálózatok hatása inkább kedvező vagy inkább kedvezőtlen, mérlegelnünk kellene például ilyen kérdéseket:

1/ Identitásunk nélkülözhetetlen része-e az otthonos tájékozódás a kiténtetett helyek köré szerveződő társadalmi térben, vagy az illetékes részvétel az ott zajló folyamatokban?

- 2/ A személyiség gazdagodik vagy pedig felmorzsolódik egy olyan világban, melynek bármely pontján elvben bármilyen információ hozzáférhető?
- 3/ A tudás minőségére miféle hatást gyakorol a technikai közvetítettség túlsúlya, nevezetesen az, hogy a másik személy megértésének képessége, az értelmezések párbeszédében való részvétel képessége háttérbe szorul az információ-dolog kezelésének és feldolgozásának képességével szemben?
- 4/ A kiszolgáltatottság az élet minden területén nélkülözhetetlenné vált távközlési technológiának és az ellenőrizetlen forrásokból származó véleményeknek vajon összeegyeztethető-e az autonómiáról alkotott fogalmainkkal, s ha nem, melyiket vessük el?

Ehhez a mérlegeléshez néhány szempontot ajánlanék az alábbiakban. Egyiket se fejtem ki, csupán utalni szeretnék azokra a témákra, amelyeket szerintem vizsgálódásainknak és vitáinknak érintenie kellene.

A kapcsolatok és a kapcsolatteremtő képességek elszegényedése. A mediatisztált tömegkommunikáció elmélyíti a szakadékot közlő és befogadó között. A társadalmi szerepek alig felcserélhetőek, az interaktivitás korlátozott, a kompetenciák drámaian asszimmetrikusak. A hálózati kommunikáció nélkülözi a személyes jelenlét és egyidejűség valóságát, szűk regiszterben mozog. A nem használt kommunikatív és metakommunikatív képességek elsorvadnak, ide értve többek között a másik jelenlétének elviselésére való képességet (tolerancia), az iránta érzett felelősséget és tapintatot, a szemérmes tartózkodást ugyanúgy, mint a feltárulkozó, teljes odaadást. A hagyományos „full contact” vagy „face to face” érintkezésnek mindezek nem kivételes, hanem állandó vonásai.

Konformitás, uniformitás. A másodlagos szocializációban a médiaminták önkéntelen utánzása hatalmas részt hódít el a tudatos azonosuláson alapuló mintakövetéstől – a médiatársadalom ezáltal a modernitás előtti tekintélyuralmi berendezkedéshez válik hasonlatossá. A globalizáció a várakozással ellentétben a választható minták választékának csökkenését hozta: a kulturális kínálat helyi sokféleségének elszegényedését. A meghatározó médiumok egyre nagyobb része összpontosul egyre kevesebb kézben, az uralkodó műsortípusok, beszédmódok és magatartásminták világszerte nagyjából egyetlen, közös trendet követnek. Ehhez járul „a legjobb tudás” csapdája: a helyes válaszhoz, a legújabb technikához, a legjobb koncertfelvételhez, az orgazmus elérésének legcsalhatatlanabb módszeréhez bárki hozzáférhet: minnek házilagosan kísérletezni, muzsikálni?

A helyi közösség, a lokális identitás leértékelődése. Ha egyszer az érvényes tudás és a mértékadó vélemények forrása mindenki számára egy és ugyanaz, mi létjogosultsága lehetne a helyi kulturális változatoknak? Miért kötődnének kikutatott helyekhez? (A globális nyilvánosság portáljain és gépezetében ellenben, minden látszólagos interaktivitásunk dacára, a folyamatok áttekintésére, ellenőrzésére és befolyásolására képtelen, jelentéktelenül kicsiny porszemek vagyunk.)

A tudás átalakulása. A normatív-kommunikatív tényező (megértés, egyetértés, empátia, műveltség) rovására a tárgyi-instrumentális mozzanat (információ, alkotóképesség, szakértelem) jut túlsúlyba. A folyamat végigkíséri a racionalizálódás modern történetét, a médiumokban csupán a végeredmény ölt testet. Az adatbázisokban tárolható, letölthető és elektronikusan manipulálható információ-dolog a maga képére formálja a tudás világát. Ami a hálózatokban nem kommunikálható és a televízióban nem „jön át”, az többé nem számít érvényes tudásnak.

A nyilvánosság kisajátítása. „Ahol azelőtt a fórumok voltak, most kábelek húzódnak egyik magánhelytől a másikig”, valahogy így fogalmazott egy jeles médiafilozófus a nyolcvanas években. Jó százötven évvel korábban az amerikai demokrácia francia kritikusa már arról értekezett, hogy a tömegdemokrácia az egyének elszigetelése révén gondoskodik arról, hogy hasonuljanak egymáshoz. A társadalmi érintkezés mediatisálódása nem tesz többet, csupán előállítja a tökéletes technológiát a régóta zajló folyamat kiteljesedéséhez. A szórakoztató elektronikai óriásvállalkozások, PR-cégek, adatbázisok, pártok és *think-tank*ok tudásával, napirendjével és az általuk diktált beszédmóddal szemben a képernyő előtt ülő magányos médiafogyasztónak, valljuk be, nincsenek esélyei. *Per definitionem* nincsenek: amikor a kulturális párbeszéd illetékes (azaz művelt) résztvevőjéből a műsor fogyasztójává változtatták (a körülmények – csak semmi összeesküvés-elmélet!), akkor a nyilvánosság intézményén nyugvó politikai berendezkedés, a liberális demokrácia sorsa eldőlt. Hogy értelmiségi híveinek többsége lelkesen tapsol ehhez, annak magyarázata a következő bekezdésre tartozik.

A nyilvános beszéd korrumpálódása. A közvetítő intézményrendszer nem „ártatlan” és korántsem pusztán technikai szűrője a hírek és vélemények világának. Jól azonosítható üzleti és politikai érdekek szerint válogatja, formálja és adagolja mondanivalóját – ő maga lévén korunkban a haszon- és hatalomszerzés legfőbb terepe. A rendszer drágasága, bonyolult működése, a hozzáférés exkluzivitása gondoskodik róla, hogy rajta keresztül a legnagyobb üzleti érdekeltségek biztosítsák a vélemények döntő többségét az általuk helyeselt témák, nézetek és ezek politikai képviselői számára. A médiumok által nem közvetített vélemény ellenben észrevétlen marad és lassan elnémul, az elhallgatott esemény mintha meg sem történt volna. Lenni annyi, mint közvetítve lenni.

A képzelet hanyatlása. Amit a „saját szemünkkel” tapasztalunk, mindig töredékes, kiegészítésre és értelmezésre szorul. Amit olvasunk, képzeleti képek egyidejű megalkotása nélkül felfoghatatlan. A technikai képszekvencia ellenben eleve értelmezett, magában hordozza kész és továbbgondolást nem kívánó értelmét. A televízió helyettünk álmodik, éspedig mindannyiunk helyett: a legnagyobb többség számára a leginkább elfogadható és a legvonzóbb álmképeket.

A technikai kép hazugsága. A technikai kép úgy tesz, mintha maga volna a valóság, s nem csupán annak esendő emberi ábrázolása. A technikai kép az egyedüli képfajta, amely képes eltagadni, hogy a látvány: nézet. Ezért korlátlanul manipulálható, a megévesztés páratlan eszköze.

A valóság elvesztése. Ez sem metafora. Az érzéki tapasztalat fenomenológiai elemzése rávilágít az emberi beszéd és a „világ húsának” egyetemes érzékenysége közti összefüggésre. Egyrészt, hogy a világ valóságossága az észlelők kölcsönös és egyidejű észlelhetőségén alapul. Másrészt, hogy a valóság áramköre akkor zár, amikor érzékszerveink igazolják egymást – a valóság: kinesztétikus tapasztalatunk. Amikor e két feltétel egyike sem teljesül, a valószerűtlenség érzése vesz rajtunk erőt. Ez viszont a skizofrénia, a szorongás és az elidegenedés alapja. (A képernyő-univerzum ebből a szempontból sem analóg az írásbeliséggel. A szövegvilág ugyanis nem tolakszik az érzéki tapasztalat „valóságos” világának helyére, csupán értelmezi azt és mindenben visszautal rá, nem kínál totális élményt, és nem játszott soha ekkora szerepet az emberek életében.)

A környezetről a médiában

Sokféleképpen magyarázzák, de mindenki elismeri, hogy a legutóbbi évtizedekben világszerte drámai módon megnőtt az érdeklődés az úgynevezett ökológiai kérdések iránt. Az emberhez méltó élet természeti feltételeinek katasztrofális romlása egyre több embernek lett személyes tapasztalata. S mivel az immár földtörténeti léptékű változások zöme – hála mérhetetlenül hatékony technológiáknak – az utolsó fél évszázadban ment végbe (ha nem is előzmények nélkül), a felelősség a ma élő nemzedéket terheli. Megtehetjük-e az utánunk jövőkkel, hogy egy pusztasággá változtatott, lebetonozott, kizsigerelt, szélsőséges időjárási viszonyoktól sújtott hulladéktemetőt hagyunk rájuk örökül a természet káprázatosan gazdag változatossága helyett?

Ezek azok a peremfeltételek, amelyekhez képest az úgynevezett ökológiai tematika médiakarrierjét mérlegelni kellene. Korunk minden bizonnyal legégetőbb nyilvános megbeszélési-valója – és tennivalója – vajon azért kerülhetett az ezredforduló közgondolkodásának napirendjére, mert a veszély méretével arányos, globális kommunikációs hálózatok közvetítik, vagy éppen ellenkezőleg, a médiumok inkább akadályozzák az egyre nyilvánvalóbb veszély tudatosítását? Olyan kérdés ez, amelyet felmérések és adatok segítségével nem dönthetünk el, csupán az érdekesség kedvéért hivatkozom két nagyjából egyidejűleg elvégzett hazai vizsgálatra. Az egyik szerint az országos reprezentatív minta résztvevői a környezet romlását tartják a nagy világproblémák közül a második legfontosabbnak. A másik szerint a hazai politikai, gazdasági és médiaelit viszont meglepően csekély jelentőséget tulajdonít ennek a jelenségnek.

Sükösd Miklóssal egyetértésben magam is azt vallom, hogy a mediatisztált nyilvánosság kedvezőtlenül befolyásolja a környezet sorsát. Ennek eléggé kézenfekvő okai vannak, technikai és világnézeti természetűek egyaránt. „Technikainak” nevezem, hogy a hálózatok virtuális világában gondolkodó és képzelődő ember egyre kevésbé érzi, hogy az ott előforduló „környezetek” közül neki pont azokkal kellene törődnie, amelyeket azelőtt a sajátjának neveztünk volna (de most már miért éppen ezt varrának a nyakába?), és hogy ennek érdekében azokkal kellene szót értenie, akik a fizikai téridőben körülötte élnek. A Globális Akárhol lakója nem ismeri, nem félti és nem ápolja a saját környezetét, és nem ismeri azokat, akikkel összefogva megvédelmezhetné. Akkor se, hogyha a televízió reggeltől estig természetfilmeket sugároz.

„Világnézeti” kérdésnek tekintem – mióta vezető politikusok, üzletemberek és médiaszakemberek nyilatkozataiból meggyőződhettem erről – az ökológiai katasztrófa természettudományos bizonyítékaival szemben gyakorolt struccpolitikát. (A természettudományok tételezésmódján belül bátran beszélhetünk tényekről, tényleges katasztrófáról.) Az elitek ugyanis – egyes ó- és újvilági vélekedők szerint: a hivatásukat eláruló elitek – az emberiséget fenyegető nyilvánvaló veszedelmek dacára arrafelé kormányozzák a világot, amerre hatalmuk gazdasági és technológiai alapjainak biztosításához fűződő érdekeik diktálják. Márpedig a környezetpusztítás mértékének növelése elengedhetetlen feltétele a gazdasági növekedésnek, gazdasági növekedés nélkül a profit nem realizálható, nyereség nélkül a nyereségelvű piacgazdaság összeomlik, és vele együtt a politikai uralom jelenlegi rendje is. Ezért fogyasztani, háborúzni és szemetelni fogunk az utolsó emberig! Akkor pedig minek nyugtalanítani „öket” az elkerülhetetlen – mármint a rendszer logikáján belül elkerülhetetlen – romlás és szenvedés híreivel? A rosszullet a jólét oltárán hozott szükséges áldozat.

Sükösd és bírálói véleménye legalább két kérdésben frontálisan ütközik, érdekes ezeket közelebbről szemügyre vennünk.

Nem elvakultság-e kétségbe vonni, hogy a médiumok révén környezeti ismereteink gyarapodnak, természetélményünk gazdagodik? Az álláspontok összehétközhetetlenségének magyarázata, hogy képviselőik az ismeret és az élmény fogalmát más-más értelemben használják. Egyenes felszólításra bármikor előadom azokat a pszichológiai érveket, amelyek amellet szólnak, hogy egy félórás mezítlábas séta, ugyanennyi céltalan bábéskodás (valamennyi érzékszervünk átengedése a helyzetnek) bármely környezetben, de még az is, ha csak behúnyt szemmel heverészünk, mondjuk egy nyári réten, minőségileg más, és pedig különb tudással, élménnyel ajándékoz meg, mint a National Geographic legjobb állatfilmjei. Aki ezt nem próbálta, vagy próbálta, de már nem érzi a különbséget, az elhitheti magával, mint Sükösd egyik kritikusa, hogy Vuk, a remek kis rajzfilmfigura (NEM róka!) állat- és természetszeretetre nevel. Szerintem, az alkotók szándékával szöges ellentétben, a plüssállatok és Walt Disney figurás pólok szeretetére nevel: a televíziós életforma csapdájában elhelyezett vonzó csalétek. Nem a film maga, hanem a film-a-televízióban. (Egyébként kedvenc rajzfilmjeim egyike.) De ez sem egészen igaz, mert hatása valójában attól függ, hogy kiegészíti vagy helyettesíti kis nézőinél a természetben-benne-lét semmivel sem pótolható tapasztalatát. Ez a tapasztalat egyébként nem a természetről szól, különösen nem abban az értelemben, ahogyan a modern objektivista-naturalista gondolkodás valamiféle természetet konstruál az emberrel szemközt, hanem saját léthelyzetünkről. Ezért be kell látnom, a televíziót néző gyermek élménye hitelességét és intenzitását tekintve semmivel sem marad el a természetélménytől. Amit ő a villódzó képernyő előtt tapasztal és megél: a követhetetlenül váltakozó, zavarbaejtő ingerek sokasága, a kontextusából kiragadott és ezért érthetetlen tudnivalók, megítélhetetlen vélekedések áradata, saját bezártsága a technikai berendezések közé, ahol aktivitása pusztán alkalmazkodás a gépekbe programozott lehetőségekhez – mindez hiteles önismeretre nevel, civilizációnk valóságos állapotáról tudósít, és életre szóló, személyiségformáló élménynek bizonyul.

A másik, komolyan veendő ellenvetés úgy szól, hogy a „zöldeknek” a média és csakis a média nyújthat olyan globális kommunikációs lehetőséget, amely léptékénél fogva alkalmas arra, hogy a globális környezeti válság kihívásának megfeleljenek. Természetesen, ha egyszer létezik a média, és globális hatékonysága folytán ez az a terep, amelyen a huszonegyedik század nagy politikai és világnézeti vitái lefolytathatók, akkor a „környezeti kérdés” is ott fog eldőlni, s a vélekedőknek ott (is) helyt kell állniuk. Hogy a „zöldek” számára, akik Anteusként erejük a földből merítik, melyen két lábbal állnak, ez nem lesz-e végzetes, szerintem nyitott kérdés. Nem hamarkodnám el az állásfoglalást. (Jobb érveimet pedig esetleg egy nagy nézettségű média-vitára tartogatom...) Vagy alkalmazkodnak – hol sikerrel, hol sikertelenül – a média igényeihez, a műsor rendjéhez, a talk-show etiketthez (miközben ez érveiket eltorzítja és magatartásukat esetleg inkonzisztenssé teszi), vagy nem alkalmazkodnak és kima radnak, esetleg nevetségessé vagy ellenszenvenné válnak. S ha mindez nem is így történik, ha a hír adásba kerül, a vélemény „átjön”, a remélt hatás rendszerint akkor is elmarad. Vajon miért? Mert mondanivalójuk erejét kioltja a média úgynevezett rejtett üzenete, ellenlábasaik mondanivalóját pedig megerősíti. Minden szerkesztői részrehajlás nélkül!

Az ökológiai válságról szóló beszámolók hatástalanítását többek között a következő mechanizmusok végzik el:

- A kikezdhethetlen műsorrend, a katasztrófa hírért követő reklám, a híreket közrefogó időjárásjelentés stb. azt sugallják, hogy a dolgok a maguk természetes rendje szerint haladnak, és a világban nincs nagy baj, hogy is lehetne, mindjárt jön az esti kvízműsor.
- Ha baj van, az valahol messze van, az óperenciás képernyőn is túl, és nem itt, ahol mi nézzük, még szerenese, hogy nem itt.
- Ha mégis nálunk van a baj, majd megoldják (vagy mégsem) azok, akik a képernyő túloldalán tartózkodnak, ott, ahol eldőlnék a dolgok; mi kérem, csak nézők vagyunk, semmit sem tehetünk, nem is teszünk semmit.
- Amiről ennyit beszélnek, arról biztosan intézkednek is, drágám, te csak aludj nyugodtan.
- A valóságos katasztrófa ugyanolyan, mint a katasztrófafilmeken, csak egy kicsit (vagy sokkal) unalmasabb.
- Tudod, ami a tévében van, azt nem kell komolyan venni.

A szakirodalom egyébként, amelyre a vitában felvonult szerzők előszeretettel hivatkoznak, szempontok sokaságával támasztja alá, hogy a környezeti tematika miért nem kedves a műsorszerkesztőknek, akiknek a többsége, ezt szeretném leszögezni, nem zöld és nem antizöld, hanem egyszerűen jó műsort akar létrehozni. Jó műsoron természetesen olyan műsort értenek, amit a legnagyobb többség, a legtöbb szponzor, a leggazdagabb reklámcég menedzsere, a legbefolyásosabb pártkurátor, a legtöbbet szereplő médiaguru jónak talál.

„The environment is just not sexy enough” – íme, egy csokorralaló a környezeti tematika – Sükösd bírálói által megkérdőjelezett – hátrányos helyzetének okai közül:

- Az emberek nem szeretik, ha riogatják őket, főleg, ha olyan veszélyekkel, melyekkel szemben legjobb tudomásuk szerint tehetetlenek.
- A környezeti katasztrófa szenzációs, de érdektelen, mert nem felel meg a médiászennáció legelső feltételének: nem eléggé redundáns. (Csak az olyan szenzációkra vagyunk vevők, amelyek megfelelnek a bevált szenzáció-forgatókönyvek valamelyikének.) Ráadásul nehéz megszemélyesíteni, és igazi tétjét, a jövőben bekövetkező változásokat nemigen lehet ábrázolni. Hogyan mutassam meg a lyukat az ózonrétegen? (Ez az ellenvetés egyébként, amit olvastam valahol, a magyar médiában nem áll meg, mert itt minden látnivalót és eseményt költségkímélő módon a nyilatkozó szakértők és politikusok közelképével helyettesítenek.)
- Ismer valakit, aki kifejezetten a környezet ellen volna? Nem gyanús, hogy ezek a zöldek olyasmit védelmeznek, amivel elvben mindenki egyetért?
- Ha meg akarjuk védeni a „környezetet”, rendszerint kiderül, hogy akadályozzuk a GDP növekedését, munkahelyek kerülnek veszélybe, legkedvesebb fogyasztói szokásainkon kellene változtatni, befolyásos üzleti körökkel és politikai kijáróikkal kerülünk ellentétbe. Biztos, hogy meg akarjuk védeni a környezetet?

- Az ökológiai problémák mindig roppant bonyolultak, nehéz róluk véleményt formálni, egy csomó szakértőt kell megkérdezni, de még arról sincs egyetértés, hogy melyik tudományterület az illetékes, rendszerint legalább egy tucatnyi. Jobb bele se kezdeni!
- Kivételt képeznek természetesen az olyan környezeti témák, amelyek kutyákat, gyerekeket, meztelenül napozó nőket vagy ismert politikusokat érintenek, ezek jöhetnek, minden mennyiségben!
- Vagy ha a zöldek a miniszter lemondását követelik. Vagy ha róluk is kiderül valami. (Miért, azt hiszed, ezek szentek?)
- Vagy ha odaláncolják magukat valamihez.

2001-ben az IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) első nyilvános jelentése lényegében lezárta a klímaváltozás valódiságáról évtizedek óta zajló vitát. Azóta a tudományos viták már csak a változások léptéke és sebessége körül zajlanak. Erről a magyar médiában alig jelent meg információ, este 11 előtt szinte semmi. Annál nagyobb publicitást kapott a kérdés legutóbb egy amerikai játékfilm kapcsán, amely teljesen tudománytalanul új jégkorszakot vízionál. És a kiotói folyamat minden újabb fordulója előtt valamelyik világglóban felröppen egy friss hír: nincs is globális fölmelegedés, csak a zöldek fújják fel a dolgot, mert sajnálják azt a kis széndioxid-kibocsátást szegény fejlődő országoktól, még jó, hogy az amerikai elnöknek helyén van az esze. Az ökológiai tematika a mediatisált kommunikációban nem vész el, csak a felismerhetetlenségig átalakul.

A médiahazugság Archimédész-törvénye itt is érvényesül: minden zöld hír anynyt veszít a súlyából, amennyi műsoridőt a tv-csatornákból ki tud szorítani.

Lányi András

Film és tv-rendező, a filozófiai tudományok kandidátusa (Kísérlet a politikai filozófia néhány problémájának humánökológiai értelmezésére c. disszertációval 1996).

1986-87 között a MTA Történettudományi Intézet, XIX-XX. századi Művelődéstörténeti Kutatócsoport tagja, témája: az Irodalmi tömegkultúra Magyarországon a két világháború között. 1994-1996 között pedig az MTA Szociológiai Intézet tudományos munkatársa, kutatási területe: újrapolgárosodás és intergenerációs mobilitás. Részt vett az OKTK Környezeti konfliktusok a társadalmi érdek erőterében című kutatásában is. 1999-től az Oktatási Minisztérium Etika-oktatási Bizottság, az Emberismeret, etika, Társadalomismeret, valamint Mozgókép-kultúra, médiaismeret gimnáziumi kerettantervek, Emberismeret, etika érettségi követelmények kidolgozásán dolgozik. Rendszeresen meghirdetett kurzusai: környezet és etika; a humánökológia a társadalomelméletben; politikai ökológia; környezeti konfliktusok; média és környezet. Állami kitüntetés: 1996 a Magyar Köztársaság Érdemrend kiskeresztje.